

Sigitas Narbutas

LATINITAS LDK RAŠTIJOS RAIDOJE

Esame reikšmingų kultūros, savimonės ir raiškos pokyčių liudininkai. Prieš dvidešimt penkerius metus visos trys sritys atrodė kitaip. Jei kalbėsime apie Lietuvą, tai jos humanitarinėje akademinėje erdvėje anuomet dominavo lituanocentrinis kultūros modelis; juo rėmėsi visuomenės didelės dalies savimonė ir saviraiška. Tuo pat metu kai kurių raštijos paveldą tyrusių mokslininkų darbai rengė dirvą platesniam kompleksiniam to paveldo vertinimui. Marcelinas Ročka (1912–1983), Leonas Valkūnas (1914–1990), Benediktas Kazlauskas (1909–1995), Levas Vladimirovas (1912–1999), Rimantas Jasas (1929–2002), Vytautas Raudeliūnas (1930–2002), Juozas Jurginis (1909–1994), Romanas Plečkaitis, Edvardas Gudavičius, Stanislovas Lazutka, Antanas Tyla, Mečislovas Jučas, Edmundas Rimša, Juozas Tumelis, Eugenija Ulčinaitė, Regina Koženiauskienė, Irena Valikonytė ir kiti lietuvių humanitarai publikavo reikšmingų darbų apie paskirus senosios raštijos paminklus; kai kurie (Ročka, Vladimirovas, Jurginis, Plečkaitis) parengė reikšmingų kurio nors tų paminklų žanro ar grupės (literatūros, rankraštinės ir spausdintos knygos, istoriografijos, filosofijos) sintezių.

Didžiulę įtaką lituanocentrinio modelio kaitai vienu metu padarė Ingė Lukšaitė ir Juozo Jurginio veikalas¹, apibendrinęs daugelio minėtų humanitarų darbus ir, svarbiausia, parodęs platesnio, gilesnio ir tikslesnio LDK įvairiareligės, keliatautės, daugiakalbės kultūros vertinimo teikiamas perspektyvas. Dėl šio ir kai kurių kitų tyrimų įtakos,

¹ Juozas Jurginis, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*, Vilnius: Mokslas, 1981.

dabar Lietuvoje susiklostė sąlygos mokslo tyrimams (apie juos truputį toliau), mėginantiems įvertinti, pristatyti LDK raštijos paveldą kaip kelianarį darinį. Apie jį bei lotyniškosios raštijos vietą toje įvairialytėje senosios Lietuvos kultūrinėje erdvėje, taip pat problemas, kurios, autoriaus nuomone, kelių valstybių humanitarų bendruomenei iškyla šiuo metu, ir bus kalbama šiame straipsnyje.

Panašiai kaip Lietuvos turbūt galima charakterizuoti ir tuos nesenos praeities tyrimus, kurie buvo publikuojami Baltarusijoje, Lenkijoje ar Ukrainoje. Juose išreikšta požiūrių įvairovė pirmiausia signalizuoja, jog įvairialypis daugiakalbės, įvairireligiš ir įvairiakultūrės LDK palikimas iki šiol nėra visapusiškai ištirtas ir patenkinamai apibūdintas. Ar kas šiandien galėtų nurodyti bent vieną veikalą, davusį apibendrintą LDK raštijos vaizdą, kurį mokslo visuomenė būtų priėmusi kaip maždaug pilną ir daugmaž teisingą? Tokio turbūt nesurasime, nors literatūra šiuo klausimu – milžiniška. Jau parašytos ir dar rašomos nacionalinės literatūros istorijos daugiausia dėmesio skiria raštijai, kurtai viena kuria nors kalba; jų autoriai paprastai tylomis apeina „kitakalbius“ (suprantama, tos literatūros atžvilgiu) artefaktus, kūrėjus, įvykius ir reiškinius. Apibendrinančio vaizdo nesurasime nė gausiose specialiose monografijose, raštijos raidą ar nacionalinės literatūros istoriją analizuojančiose literatūrinių epochų, stilių, srovių, žanrų ir dar kitokiais aspektais. Jie – labai svarbūs, bet irgi aprėpia ne visą reiškinį ir dažniausiai ne visu LDK buvimo laikotarpiu ar ne visame LDK buvimo areale.

Reikšmingą grupę iki šiol sudaro mokslo tyrimai ar taikomojo turinio veikalai, kelių sau tikslą pristatyti senosios Lietuvos raštiją valstybės ar valstybingumo aspektu. Žinomas kapitalinis Alodijos Kaweckos-Gryczowos sąvadas² ne tik vis dar teikia reikšmingos medžiagos šių dienų raštijos tyrinėtojams, bet taip pat demonstruoja

² *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie*, oprac. Alodia Kawecko-Gryczowa oraz Krystyna Korotajowa i Wojciech Krajewski, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1959.

galimybes, kurias atveria tokio mokslinio koncepto taikymas. Šiame sąvade autorė kartu su jai talkinusiais mokslininkais LDK raštiją apibūdino spausdintos knygos, leidėjo, spaustuvės, kai kuriais kitais svarbiais „Gutenbergo epochos“ aspektais. Liko neaparta rankraštinė įvairiakalbė LDK knyga, taip pat jos kūrėjai, rankraštinės ir spausdintos knygos skaitytojai, bibliotekos ir kai kurie kiti svarbūs dalykai. Be to, ir pats veikalas rašytas enciklopediniu principu (medžiaga aptariama straipsniais pagal išleidimo vietas ir spaustuvinius). Nors visa tai ir neleidžia šiandien šio sąvado laikyti LDK raštiją apibendrinančia studija, tačiau turime pripažinti, kad mokslinio koncepto taikymo nuoseklumu, raštijos reiškinių tyrimo išsamumu, svarbesniųjų paminklų ryšio su vienalaikiais artefaktais, jų priežastinių ir pasekminių saitų atskleidimu jis vis dar leidžia susidaryti palyginti pilną vaizdą ne tik apie LDK spausdintos knygos, bet ir apie tos valstybės įvairialypės daugiakalbės ir daugiareligės raštijos pavidalus apskritai.

Nekelia abejonių, jog visa tai, ką tik sąlygiškai galėtume pavadinti šio monumentalaus veikalo trūkumais, kaip tiktai ir sudaro jo stipriąją pusę ir teikia jam nepraeinančios vertės. Mat šiame sąvade pirmenybė neteikiama nė vienai LDK spaudos daliai, nuo visumos atidalintai ar pagal kalbos, ar pagal konfesijos, rūšies, žanro ar dar kitokius požymius. Na, o turint prieš akis esamą tyrimų būklę turbūt galima tvirtinti, kad toks – „enciklopedinis“ – LDK raštijos apibendrinimų kelias šiuo metu teikia daugiausia galimybių duoti tos raštijos išsamų ir daugmaž teisingą vaizdą. Beje, atsižvelgus į panašių tyrimų padėtį giminiškuose humanitariniuose bei socialiniuose moksluose šį kelią galime vadinti dar ir pakankamai moderniu³.

³ Pavyzdžiui, kai kurie šiuolaikinės literatūros istorijos teoretikai „enciklopedinį“ istorijos rašymą laiko vieninteliu perspektyviu, žr.: David Perkins, *Is literary history possible?*, Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1993 (1992¹), p. 53–60. Tokį vertinimą patvirtina keletas sėkmingų leidybinių projektų, pastaraisiais metais realizuotų Lietuvoje ir Baltarusijoje. Čia turime galvoje lietuvių parengtą enciklopedinį žinyną *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*: Tyrinėjimai ir vaizdai (Vilnius: Aidai, 2001) ir panašų baltarusių leidinį *Вялікае Княства Літоўскае* (т. 1, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005).

Reikia pasakyti, kad nėra visiškai aišku, ar tokį vaizdą ilginiui pavyks sukurti, jei LDK raštijos paveldą iš pradžių susiaurinsime ne spausdintos knygos (kaip jau minėta, toks bandymas padarytas beveik prieš 50 metų), bet kuriuo nors kitu aspektu, pavyzdžiui, kalbos, konfesijos, rūšies, žanro ar pan. Šio pobūdžio darbų išeina nuolat įvairiose vietose. Žvelgiant į kai kuriuos iš jų nuo Kaweckos-Gryczowos sąvado „aukštumų“ matosi ne tik pozityvios tokių studijų savybės, jų indėlis plečiant mūsų supratimą apie LDK raštijos paveldą. Kartu tie darbai išryškina menkiausiai ištirtas tos raštijos sritis, taip pat primena vis dar diskusijas keliančius dalykus.

Jei apsistosime prie pastarųjų, pamatysime, jog prie diskusijų dažnai priveda skirtingos įvairių mokslininkų nuostatos netgi dėl pačių svarbiųjų rūpimo reiškinių apibrėžčių, terminų, sąvokų. Iš tokių minėtina nevienodai suprantama senoji Lietuva (vieną ji matoma „su“ Prūsija, Lietuvos mokslininkų dar vadinama Mažąja Lietuva, kitą – „be“ jos; kai kurių ji traktuojama su Livonija, daugelio – be jos; vieniems LDK buvo pirmiausia etninių lietuvių gyvenamas kraštas, kitiems – etnopolitinio „lietuvių“ elito valdoma keliatautė valstybė); taip pat nevienodai suprantama Didžioji Kunigaikštija (vieniems ji – rytų baltų genčių kitados sukurta valstybė, kitiems – baltų ir slavų arealų paribyje susiformavusi Kijevo Rusios valstybingumo, rytų slavų kunigaikštijose puoselėtų kultūrinių tradicijų tęsėja, tretiesiems – pirmiausia Lenkijos politinės, konfesinės ir kultūrinės veiklos kreatūra); nevienodai apibūdinamas lietuvis (vieniems LDK pilietis – lietuvis, rusėnas, lenkas ir pan., kitiems – tik etninis lietuvis, aukštais ar žemais) ir kai kurie kiti terminai. Visus juos nurodyti ir bent reikšmingesnius aptarti nėra šio straipsnio tikslas⁴. Vis dėlto išvardinti bent pagrindinius probleminius klausimus atrodo prasminga dėl

⁴ Minėtinas paskutinis išsamus tyrimas šiais klausimais: Alfredas Bumblauskas, „The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: Perspectives of historical consciousness“, in: *The peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, edited by Grigorijus Potašenko, Vilnius: Aidai, 2002, p. 7–44. Už šią nuorodą dėkojame dr. Nadeždai Morozovai.

vienos svarbios priežasties: šie ir dar kiti dalykai sudaro tam tikrą terpę, pastebimai veikiančią ir dar, matyt, kuris laikas veiksiančią lotyniškosios raštijos reiškinių ir kitokių lotyniškosios (lietuviškosios, rusėniškosios ir t. t.) kultūros apraiškų senojoje Lietuvoje tyrimą, taip pat ir to tyrimo rezultatų vertinimą.

Kai dėl senosios Lietuvos, tai kalbos, archeologijos, istoriografijos, antropologijos ir kitų mokslo sričių duomenų *visuma*, o ne kurio nors raštijos paminklo interpretacija leidžia nebeabejojant LDK ištakas sieti su rytų baltų gentimis, gyvenusiomis Neries žemupio ir Nemuno vidurupio baseinuose (toks valstybės genezės vertinimas įtvirtintas fundamentaliais Henryko Łowmiańskio, Jerzio Ochmańskio, Juliuszo Bardacho, Vladimiro Pašuto, Edvardo Gudavičiaus ir kai kurių kitų istorikų veikalais; šį konceptą nūnai kvestionuoja nebent Mikolas Jermalovičiaus mokymo sekėjai). Užtat nieko keista, kad baltiškoji LDK genezė iki šiol kai kuriuos Lietuvos mokslininkus verčia susitelkti daugiausia ties sociolingvistiškai apibrėžiamos lietuviškosios (kartais neaplenkiant XVII a. išnykusios prūsiskosios) raštijos raida nuo Viduramžių ir Naujųjų laikų. Tokiu konceptu paremta paskutinė apibendrinamojo pobūdžio originali knygos istorija, išėjusi Lietuvoje⁵. Kad ir reikšmingai išplėtotą, vis dėlto tokį patį konceptą pirmiausia regime ir naujausioje kelių žinomų lietuvių mokslininkų parašytoje senosios raštijos istorijoje⁶.

Suprantama, baltiškoji dominantė požiūryje į Lietuvos valstybingumo genezę neįpareigoja visų mokslininkų, tiriančių LDK raštijos paveldą, priimti tikrai tokį žiūros kampą. Taip ir nėra. Rusėniškajai to paveldo daliai daugiau dėmesio skiria kai kurie Lietuvos ir daugelis Baltarusijos tyrėjų. Tik štai, daugelio jų apibendrinamojo pobūdžio tyrimuose neretai elgiamasi panašiai. Didžioji Kunigaikštija pirmiausia

⁵ Audronė Glosienė [ir kt.], *Lietuviškoji knyga: Istorijos metmenys: Nuo raštijos atsiradimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais*, Vilnius: Vilspa, 1996.

⁶ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

traktuojama kaip rytų slavų valstybingumo, rusėnų kultūros, stačiatikių Bažnyčios, rašto reikalams toje Bažnyčioje, taip pat didikų ir vietinių kunigaikščių kanceliarijose vartotų kelių slavų kalbų darinys. Tokios mintys kyla susipažinus su kai kuriais mokslo tyrimais, per pastaruosius dešimt penkiolika metų šia tema publikuotais baltarusių mokslininkų. Paminėsime keletą iš jų. Mikola Nikalajevas *Knygų rašymo rūmuose*⁷ pateikia reikšmingą LDK rankraštinių rusėniškų knygų raidos apžvalgą, pristato išlikusius iki mūsų dienų rankraštines rusėnų kultūros paminklus ir jų autorius, apibūdina išlikusių artefaktų žanrines, menines ir kitokias ypatybes, supažindina su jų tyrimo istorija. LDK raštija šiame reikšmingame veikale skirstoma į du nevienodos apimties tarpsnius („ikilietuviškasis periodas“ ir LDK gyvavimo laikotarpis) daugiausia dėmesio skiriant antrajam, o jos repertuaras apribojamas rusėnų kultūros židiniais ir juose sukurtų raštijos paminklų analize. Sprendžiant iš kai kurių vėliau publikuotų darbų⁸, taip elgiamasi ankstyvąją Kunigaikštijos rašto kultūrą traktuojant vien tik kaip Kijevo Rusios tradicijų tęsinį.

Su tuo galima sutikti, tačiau būtina nurodyti, kad toks požiūris teisingas tik rusėniškai LDK kultūros daliai – jis neatspindi viso sudėtingo kompleksinio LDK rašto kultūros vaizdo. Šioje vietoje mums atrodo prasminga pareikšti, jog ir šitas, ir bet kuris kitas vienalytis (monogenetinis, monolingvistinis, monoreliginis, monokultūrinis) pagrindas LDK raštijos raidai įvertinti iš anksto pasmerktas dalinių rezultatų, dalinės tiesos apie LDK kultūros paveldą pasiekimui, ir ne daugiau. Beje, tai suprasdami, kiti Baltarusijos mokslininkai pastaraisiais metais pateikė tokių LDK raštijos apžvalgų, kuriose rusėniškoji

⁷ Мікола Нікалаеў, *Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях*, Мінск: Мастацкая літаратура, 1993.

⁸ Pavyzdžiui: Мікола Нікалаеў, „Да пытання аб храналогіі кніжнай культуры Вялікага Княства Літовскага“, in: *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*: Paralele i różnice, redakcja naukowa Jolanta Gwioździk i Edward Różycki, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2004, p. 42.

literatūros tradicija pildoma dar ir lotyniškaisiais, lenkiškaisiais bei lietuviškaisiais artefaktais. Pavyzdžiui, žanrines, idėjines, menines kai kurių rusėniškųjų, lotyniškųjų ir lenkiškųjų LDK raštų ypatybes monografijoje *Aurea mediocritas*⁹ aptaręs Ivanas Saverčanka vėl atkreipė dėmesį į vieną seniai žinomą aplinkybę: LDK įvairiakalbės raštijos paminkluose politinės, konfesinės, visuomeninės, kultūrinės ir kitokios realijos, valstybės, jos institucijų, įvairių visuomenės grupių gyvenimas ir, suprantama, to gyvenimo savitumas (*aurea mediocritas*, anot autoriaus) atsispindėjo nepriklausomai nuo kūrinio kalbos.

Šioje monografijoje aptartų autorių ir kūrinių repertuaras visai neseniai buvo dar išplėstas papildoma lietuviška, latviška, ukrainiška, vokiška, judėjiška, totoriška ir karaimiška medžiaga keliuose studijiniuose straipsniuose, išspausdintuose minėtoje enciklopedijoje, skirtoje Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai¹⁰. Nors simbolinių LDK įvairiakalbės raštijos reiškinių priedas šiame, be abejonės, reikšmingame leidinyje dar nėra labai didelis, tačiau svarbiu dalyku reikia laikyti bendrą kolegų mąstymo, tyrimo kryptį, galinčią ir turinčią juos ilgainiui atvesti prie dar pilnesnio sinkretiško tos įvairiakalbės raštijos vaizdo.

Dar vieną LDK literatūros sampratą keliuose per pastarąjį ketvirtį amžiaus publikuotuose veikaluose davė žinoma lenkų mokslininkė Marija Barbara Topolska. Vienoje iš pirmųjų monografių šia tema¹¹ Topolska nupiešė pakankamai raiškų ir gana išsamų LDK įvairiakalbės, daugiažanrės, įvairiatemės spaudos 1553–1660 m. vaizdą. Sprendžiant iš monografijos turinio, autorė disponavo reikšmingais duomenimis ne tik apie žinomus artefaktus, bet ir apie literatūros

⁹ Іван Саверчанка, *Aurea mediocritas*: Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранніяе барока, Мінск: Тэхналогія, 1998.

¹⁰ Уладзімір Свяжынскі, „Народы і мовы“, in: Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя ў двух тамах, т. 1: Абаленскі–Кацэнцыя, рэдакцыйная калегія: Г.П. Пашкоў [і інш.]; [аўтары: Алесь Белы і інш.], Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005, р. 58–66; Міколай Рыбко, „Асвета“, in: *Ibidem*, р. 120–123; Алесь Бразгуноў, Вячаслаў Чамярыцкі, „Літаратура“, in: *Ibidem*, р. 124–129.

¹¹ Maria Barbara Topolska, *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, (Książki o Książce), Wrocław: Ossolineum, 1984.

istorikams, bibliografams bei knygotyrininkams iki tol nepažįstamus leidinius. Vis dėlto pritardama ankstesnės lenkų istoriografijos mintims apie kultūrinę Lenkijos viršenybę, jos kultūrinį pranašumą Abiejų Tautų Respublikoje, taip pat lenkų aktyvumą skleidžiant Vakarų civilizacijos idėjas minėtos „federacinės“ valstybės rytinėse žemėse bei nuvertindama lotyniškosios, rusėniškosios ir lietuviškosios knygos dalį kultūrinėje LDK erdvėje, šioje monografijoje mokslininkė LDK raštijos paveldą aptariamuoju laikotarpiu apibūdino iš esmės kaip lenkų kultūrinės veiklos rezultatą.

Gausiai papildytą, smarkiai išplėtotą, bet esmingai nepakeistą tokios recepcijos vaizdą regime ir viename iš paskutinių mokslininkės darbų¹². Šioje monografijoje pateikiamas LDK institucinės kultūros (pirmiausia jos simbolinių pavidalų) vaizdas apima žymiai platesnį laikotarpį – maždaug nuo Lietuvos krikšto 1387 m. iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1772 m. Vertindama Lietuvos senąją valstybę kaip dviejų civilizacijų – bizantiškosios (stačiatikiškosios) ir lotyniškosios (katalikiškosios) – sąveikų lauką, mokslininkė pirmoje iš trijų epochų (nuo krikšto iki Liublino unijos) ypač iškelia rusėniškojo dėmens svarbą, o antrojoje (nuo unijos iki XVII a. vidurio suiručių) ir trečiojoje (nuo suiručių iki Pirmojo Respublikos padalijimo) – lenkiškojo. Lietuviškasis, lotyniškasis dėmenys autorei žinomi, jos minimi, bet vertinami kaip nesvarbūs ir nepasitelkiami kaip reikšmingi sudėtingų įvairialypių kultūrinių procesų, vykusių LDK aptariamuoju laikotarpiu, formantai.

Reikšdami minėtiems mokslininkams gilią pagarbą už svarius bandymus pateikti apibendrintą LDK daugiakalbės, įvairiažanrės, įvairiatemės ir daugiaformės raštijos vaizdą, vis dėlto šiandien turime konstatuoti, jog prie tokių sintezių dar nėra prieita, o tiktai artėjama. Reikia manyti, kad jos bus sukurtos, bet tai atsitiks tuomet, kai bus

¹² Maria Barbara Topolska, *Spółczesność i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań; Zielona Góra: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2002.

surinkti, įvertinti ir apibendrinti duomenys ne tiktai apie rusėniškąją, lenkiškąją, lietuviškąją, latviškąją, vokiškąją, judėjiškąją, karaimiškąją, bet ir apie lotyniškąją LDK raštijos paveldo dalį. Pastarosios tyrimai turi, mūsų požiūriu, ypač didelės reikšmės tiek norint tinkamai apibūdinti LDK raštiją kaip tam tikrą visuminį reiškinių, tiek siekiant tiksliau, išsamiau, giliau įvertinti pirmuosius nacionalinėmis kalbomis sukurtus raštijos paminklus, tiek ir dėl kitų svarbių priežasčių.

Vieną iš jų apibūdintume kaip jau abejonių nekeliantį, bet iki šiol pernelyg mažai tampažįstamą LDK lotyniškąsios raštijos savitumą, didžiulę jos vertę ir reikšmingumą *per se ipsam*. Akivaizdu, kad ir pastaruosius dalykus (pirmiausia jos savitumą) bus galima tinkamai įvertinti tik atsižvelgus į visus reikšmingesnius LDK knyginės kultūros parametrus, į visą jau ne lotynų, o kitomis LDK raštui vartotomis kalbomis sukurtą raštijos paveldą. Mūsų nuomone, tolesnės lietuvių, lenkų ar rusėnų literatūros studijos nebeįmanomos be lotyniškąsios raštijos, kaip ir pastarosios – be tolesnių lietuvių, lenkų, baltarusių, ukrainių ir t. t. literatūros, tyrimų.

Privalu pasakyti, kad nesame pirmieji ar vieninteliai, paskyrę atskirą darbą temai, iškeltai į šio straipsnio pavadinimą¹³. Ypač daug ir kūrybingai pastaraisiais metais neolotynistikos baruose triūsia Vilniaus universiteto profesorė Eugenija Ulčinaitė. Su jos darbais galima sieti pačios problemos kėlimą jau nebe regioniniu, o tarptautiniu mastu. Užsienyje publikuotose apžvalgose ir specialiuose straipsniuose ši mokslininkė ne tik konstatuoja, jog Lietuvoje būta lotyniškųjų raštų, bet ir aptaria jų žanrines, menines, idėjines ir kitokias ypatybes. Ji atkreipia dėmesį, kad lietuvių sukurtos valstybės raštija prasideda ne

¹³ Lietuvoje reikšmingų šios tematikos darbų 7–9 praėjusio amžiaus dešimtyje paskelbė jau minėtasis M. Ročka. Vertingiausi iš jų paskelbti šio mokslininko raštų rinktinėje, žr.: Marcelinas Ročka, *Rinktiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekuskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002. Nurodysime mūsų temai keletą itin svarbių šio mokslininko tyrimų iš šio raštų rinkinio: Marcelinas Ročka, „Pirmosios Lietuvos knygos“, p. 323–336 (parašytas po 1964); Idem, „Lietuvos lotyniškos knygos“, p. 337–339 (pirmoji publikacija – 1985).

kuo kitu, o lotyniškaisiais tekstais: valdovų privilegijomis, laiškais ir kitokiais oficialiais raštais, reiškusiais, be kitų dalykų, aiškų valstybinį rašovų identitetą¹⁴. Apibūdindama senąją raštiją, profesorė taip pat iškelia jos daugiakalbystę (rašto ir literatūros reikalams vartotos mažiausiai šešios kalbos), įvairiakonfesiškumą (didžioji autorių dalis priklausė ne vienam, o įvairiems krikščionių tikėjimams), taip pat daugialypę, įvairią žanrinę sudėtį bei raišką¹⁵.

Nemažai temų, kurias profesorė įvairiu metu tik palietė, bet išsamiau neapibūdino, vėliau susilaukė atskirų reikšmingų tyrimų. Lotyniškosios laidotuvių poezijos raidą išanalizavo Rasa Jurgelėnaitė¹⁶. Smulkiesiems lotyniškosios poezijos žanrams atskirą monografiją paskyrė Eglė Patiejūnienė¹⁷. Lotyniškojo epitalamijo istoriją atskleidė Skirmantė Šarkauskienė¹⁸. Knygotyros aspektu lotyniškosios knygos raidą XV–XVII a. ištyrė ir apibendrino Daiva Narbutienė¹⁹.

¹⁴ Eugenija Ulčinaitė, „Lithuanian national identity and statehood in the Latin literature of the sixteenth–seventeenth centuries“, in: *Mare Balticum – mare nostrum: Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800): Acts of the Helsinki Colloquium, 16–21 August, 1992*, edited by Outi Merisalo and Raija Sarasti-Wilenius, (Suomalaisen Tiedekatemian Toimituksia, sarja B, nide 274), Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1994, p. 126. – Tokiu Lietuvos raštijos ištakų matymu grindžiama ir minėtoji literatūros istorija, žr.: Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija*, p. 9 ir toliau. Tą patį randame ir ką tik pasirodžiusioje profesorės publikacijoje lenkų kalba: „*Latinitas jako część litewskiej historii, literatury i kultury*“, in: *Terminus*, rocz. 6, zes. 2, Kraków, 2005, p. 13–39.

¹⁵ Eugenija Ulčinaitė, „Древняя литовская литература как междисциплинарный объект исследования“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005 [! 2004], p. 56–57.

¹⁶ Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija: XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*, (Senosios literatūros studijos), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

¹⁷ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 7), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

¹⁸ Skirmantė Šarkauskienė, *Lotyniškasis XVI–XVII amžiaus epitalamijas*, Kaunas: Naujasis Lankas, 2003.

¹⁹ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, (Senosios literatūros studijos), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. – Šioje monografijoje apibendrinti duomenys, publikuoti dvie-

Pastarajame darbe randame kai kurias svarbias lotyniškosios LDK raštijos charakteristikas, apibūdinusias ją ne tik kiekybiniais, bet ir kai kuriais kokybiniais bei aksiologiniais aspektais. Kaip Ulčinaitė, taip pat kiek anksčiau apie tai kalbėjęs Egidijus Banionis (1948–1993)²⁰, Narbutienė lotynų kalbos vartojimą Kunigaikštijoje sieja su valstybės susikūrimu ir valdovo krikštu XIII a. viduryje (lotyniškai parašyta karaliaus Mindaugo privilegija Livonijos pirkliams, datuojama 1253 III 25–1254 III 24²¹), nuo to laiko Lietuvoje veikusiomis dominikonų, pranciškonų, o vėliau ir kitomis katalikiškomis vienuolijomis²², Vytauto valdymo metais susiformavusia didžiojo kunigaikščio kanceliarija, 1388 m. įsteigta Vilniaus (1400 m. – Lucko, 1405 m. Jogailos funduota Kijevo, 1417 m. įsteigta Žemaičių vyskupija), taip pat su 1400 m. karaliaus Jogailos atkurtuoju Krokuvos universitetu, turėjusiu, be kitų dalykų, ruošti dvasininkus neseniai apkrikštytai Kunigaikštijai²³, taip pat lietuvių studijomis užsienio universite-

juose LDK lotyniškų knygų sąrašuose: XVII a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998; XV–XVI a. *Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi*, sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

²⁰ Egidijus Banionis, „Žodžio ir papročio kultūros pėdsakai Gedimino laiškuose“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišškai*, atsakingasis redaktorius Mikas Vaičekauskas, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 23 ir toliau.

²¹ Paskutinę mokslinę privilegijos ir kitų ankstyviausiųjų lotyniškų dokumentų publikaciją žr.: *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans=Gedimino laišškai*, tekstus, vertimus bei komentarus parengė S.C. Rowell, Vilnius: Vaga, 2003 (privilegijos tekstas su vertimu į lietuvių k. p. 4–5).

²² Daug vertingos informacijos apie katalikiškas vienuolijas Lietuvoje, jų bibliotekas, skriptorius, taip pat kurtąsias, perrašinėtasias ir skaitytasias XV–XIX a. knygas esama neseniai paskelbtoje specialioje monografijoje: Arvydas Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais*: Dingęs knygos pasaulis, Vilnius: Versus aureus, 2005.

²³ Apie tai plačiau žr.: Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. 1: *Viduramžiai-Renesansas-Naujieji amžiai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 36.

tuose²⁴ ir t. t. Taip matoma lotyniškosios raštijos genezė paaiškina, kodėl Lietuvoje palyginti greitai buvo įvertinta spausdinto žodžio svarba (pirmoji žinoma lotyniška knyga, kunigaikščio Aleksandro valdymo pradžioje parengta Lietuvoje, o 1499 m. dviem variantais išspausdinta Gdanske buvo Vilniaus kanauninko Martyno iš Radomo *Agenda*). Antroji reformacijos banga atplukdė pirmą žinomą lotynišką knygą, išspausdintą Kunigaikštijos teritorijoje (Grzegorzio Paweło iš Brzezinų *Antidotum contra articulos fidei novae*, išleista 1564 m. Nesvyžiuje). Apskritai mokslininkės duomenimis, iš viso XV–XVII a. išėjo 1549 lotyniškos knygos: Kunigaikštijos teritorijoje veikusiose spaustuvėse – 1085, užsienyje – 360; dar 104 knygų išleidimo vietas nustatyti nepavyko²⁵. Tai – įspūdingi skaičiai, liudijantys apie LDK lotyniškosios raštijos kaip reiškinių dydį ir svarbą.

Reikšmingų šito reiškinių tyrimui įžvalgų randame Lenkijos ir apskritai viso Vidurio Europos regiono lotyniškosios raštijos paveldą tiriančio profesoriaus Jerzio Axerio darbuose. Neolotynistiką vertindamas kaip kūrybingų interdisciplininių tyrimų erdvę, šis mokslininkas pagrįstai nurodo, jog nūnai polonocentriškas (mes pridėtume: ir ruteno- bei lituanocentriškas) Abiejų Tautų Respublikos kultūros paveldo vertinimas laikytinas neproduktyviu ir anachronistišku²⁶. Regiono neolotynistikos tyrimai galėtų suteikti žinių apie lotynų kalbą vartojusių elitų bendrumą, taip pat leistų ir pačią lotynų kalbą apibūdinti tiek kaip elitus integravusį, tiek ir kaip juos dezintegrovusį veiksnį ne tiktai regione, bet ir visame kontinente abiem: sinchroniniu ir diachroniniu, aspektais²⁷. Tai – vis produktyvios, kūrybingam

²⁴ Naujausia, keliais anksčiau nežinomais faktais papildyta reiškinių bei ankstesnių tyrimų apžvalga pateikiama: Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, p. 31–45.

²⁵ Daiva Narbutienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.*, p. 60.

²⁶ Jerzy Axer, „Łacina jako język elit. Uwagi wstępne“, in: *Łacina jako język elit*, koncepcja i redakcja naukowa Jerzy Axer, Warszawa: OBTA; Wydawnictwo DiG, 2004, p. 9.

²⁷ Jerzy Axer, „Sytuacja metodologiczna w badaniach nad źródłami łacińskojęzycznymi okresu nowożytnego“, in: *Ibidem*, p. 28.

dialogui provokuojančios mintys. Be kitų dalykų, jos skatina mus pirmiausia svarstyti apie keletą pačių svarbiausių LDK raštijos dimensijų, ieškoti tokio jos modelio, kuris leistų geriau ir pilniau suprasti to daugiakalbio, įvairiareligio kultūros paveldo paminklus ir galiausiai privestų prie produktyvesnių LDK visos raštijos tyrimo įžvalgų. Tokia-me problemų kontekste šiandien turbūt jau galima aptarti ir galimą lotyniškosios raštijos vietą LDK kultūros pavelde.

Kaip jau minėta, tyrėjai anksčiau yra nurodę svarbesniusius LDK raštijos bruožus. Jos kompleksą jie apibūdina kaip daugiareligij, įvairiakalbį ir daugiažanrį. Labai svarbia tokio įvairialypio įvairumo priežastimi nurodoma kūrybinės erdvės specifika: toji raštija kurta dviejų civilizacijų, dažniausiai apibūdinamų kaip *Slavia Latina* ar *Romana* ir *Slavia Graeca* ar *Orthodoxa*, sandūroje²⁸. Svarbia šitos įvairialypės kultūros sritis „telkiančia“ jėga laikoma stiprėjanti pilietinė autorių savimonė; panašūs „nuopelnai“ kartais priskiriami kuriai nors konfesijai ar politinei, visuomeninei ar tradicinės kultūros terpei.

Kokius sprendimus būtų galima siūlyti šiuo metu? Kokias teorines nuostatas reikėtų patikrinti pirmiausia, pasirėmus esama tyrimų padėtimi ir sukauptais faktais? Suprantama, kad LDK raštijai apibūdinti nuo pat jos tyrimo pradžios XVIII a. buvo taikomi įvairūs modeliai. Iki pat dabar juos lemia ir, matyt, dar kurį laiką lems turimų duomenų kiekis bei tyrimų padėtis keliose valstybėse, kuriose daugiausia ir tiriamas LDK raštijos paveldas. Kaip jau minėta, LDK raštijos aruode pirmiausia matant paminklus slavų kalbomis galima ją pristatyti kaip rusėnišką ar lenkišką; iškelus pirmon vieton lotyniškąją ar lietuviškąją paveldą galima ją apibūdinti ir kaip raštiją „su lotyniškąja“ ar „su lietuviškąja

²⁸ Termino nelaikome tiksliai ir tinkamu laikotarpiui, tarkim, nuo slavų valstybių krikšto pradžios IX a. iki Abiejų Tautų Respublikos žlugimo ir nacionalinių imperijų susiformavimo XVIII ir XIX a. sandūroje. Žiūrint iš Čekijos ir Lenkijos pusės, tokį terminą galima vartoti apibūdinant XI–XV a. kultūros procesus Vidurio bei Rytų Europoje. Įvairūs duomenys leidžia tvirtinti, kad XVI–XVIII a. toji riba regione plačia juosta ėjo per LDK. Tuo laikotarpiu jau galima kalbėti apie *Lithuania Latina* ir *Lithuania Graeca*.

dominante“. Čia būtina nurodyti ir dar vieną, mūsų akimis, reikšmingą aplinkybę. Atsižvelgus į ilgą LDK gyvavimo laikotarpį matyti, kad kiekvienas iš šių ir dar kitų apibūdinimų tinka ne visam LDK kultūros konglomeratui visu šitos valstybės gyvavimo metu, o tik kuriam vienam LDK kultūros raidos tarpsniui. Dėl šios priežasties mums atrodo prasminga į LDK kultūrą žvelgti kaip į tam tikrą ilgaamžę pamažų kitusią civilizacinių santykių sistemą²⁹. Vienu metu joje mes regime stipresnę vienos kurios nors kalbos, tikėjimo ir pan. raišką; po kurio laiko dominavusius kultūros pavidalus joje keitė kitos formos, kurių užuomazgos nerealizuotų galimybių pavidalu glūdėjo ankstesnės sistemos gelmėse. Tuo tarpu dominavę pavidalai naujos kultūrinės konjunktūros erdvėje pamažu patys virsdavo galimybėmis, kurios ilgainiui vėl galėdavo su stipresne jėga pasireikšti, jei, žinia, susiklostydavo „palankios“ aplinkybės. „Paslankaus“ raštijos modelio su kintančiais dydžiais taikymas, mūsų galva, leistų išvengti ne tik ribotų, bet ir politizuotų LDK kultūros paveldo vertinimų.

Vis dėlto svarstydami apie lotyniškosios raštijos santykį su nacionaline kultūra, mokslininkai dažniau kalba apie dvinarį tos kultūros pobūdį pradinio jos gyvavimo laikotarpiu. Mūsų galva, tokią padėti lemia „įprastinis“ nemažos dalies mokslininkų požiūris į Viduramžių bei vėlesnių laikų Europą kaip tam tikrą dvilypę terpę. Tokio požiūrio ištakos gerai žinomos: apie binarinę Europos Viduramžių ir Naujųjų laikų kultūros prigimtį pakankamai daug ir išsamiai kalbama Ernsto Roberto Curtijaus (1886–1950) veikale *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (pirmasis leid. 1948). Šiandien tokiu požiūriu savo tyrimus ir svarstymus apie klasikinę filologiją, lotynų kalbą, literatūrą, jų santykį su modernybe, raidą ir likimą „McLuhano epochoje“ grindžia nemažai humanitarų. Pavyzdžiui, taip į romėnų kultūros paveldą žvelgia Kölno universiteto profesorius Karlas Langoschas

²⁹ Su tokia nuostata pirmiausia ir eita prie LDK lotyniškosios raštijos duomenų rinkimo ir skelbimo, žr.: Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, „Įvadas“, in: XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi, p. 9.

(1903–1992) monografijoje *Mittellatein und Europa*³⁰, Françoise Waquet veikale *Le latin ou l'empire d'un signe*³¹, Pensilvanijos universiteto profesorius Josephas Farrellas monografijoje *Latin Language and Latin Culture*³² ir kai kurie kiti. Lenkijoje panašių išeities pozicijų laikosi minėtas profesorius Axeris: jo tvirtinimu, I Respublikos (turima galvoje Abiejų Tautų Respublika) kultūra yra dvinarė, sudaryta iš lenkiškosios ir lotyniškosios dalių³³. Lietuvoje binario modelio taikymą rasime ne vieno senosios raštijos tyrėjo darbuose, tačiau būtina pabrėžti, kad tas modelis čia apibūdinamas savitai: kalbant apie lotyniškąją (lietuviškąją, lenkiškąją, rusėniškąją) raštiją faktai ir artefaktai grupuojami į dvi dalis skiriant lotyniškuosius (lietuviškuosius ir t. t.) ir nelotyniškuosius (nelietuviškuosius ir t. t.).

Dvinario modelio taikymas apibūdinant LDK raštiją gali būti taikomas, tik kyla klausimas, ar jis leidžia išsamiau, giliau, plačiau nei ligi šiol apibūdinti sudėtingus procesinius ir artefaktinius Vakarų ir Rytų kultūrų paribyje egzistavusios valstybės ir jos raštijos reiškinius? Ar nebūtų prasmingiau jiems taikyti ne dvinarį, o daugianarį (LDK raštijos atveju – turbūt keturnarį) kultūros ir raštijos modelį?

Tokių klausimų kyla keletą pastarųjų metų svarstant įvairius LDK raštijos aspektus. Pavyzdžiui, dvinario modelio šviesoje vargu ar galima išsamiai paaiškinti lietuvių kilmės iš romėnų legendos turinį ir vėlesnę raidą bei sklaidą. Pirmąsyk ją randame užrašytą rusėniškame Lietuvos metraščių Vidurinio sąvado tekste, kurį,

³⁰ Karl Langosch, *Mittellatein und Europa: Führung in die Hauptliteratur des Mittelalters*, 2., unveränderte Auflage, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997 (pirmas leid. 1990).

³¹ Françoise Waquet, *Le latin ou l'empire d'un signe: XVIe–XXe siècle*, (Collection „L'Évolution de l'Humanité“ fondée par Henri Berr, dirigée par Jean-Claude Perrot, Philippe Boutry et Jean-Yves Grenier), Paris: Albin Michel, 1998.

³² Joseph Farrell, *Latin Language and Latin Culture from ancient to modern times*, (Roman Literature and its Contexts, series editors Denis Feeney and Stephen Hind), Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

³³ Jerzy Axer, „Latin as a factor in the Polish cultural identity in the period of the First Polish Republic (1500–1800)“, in: *Mare Balticum – mare nostrum: Latin in the Countries of the Baltic Sea (1500–1800)*, p. 159–160 ir toliau.

sprendžiant iš lietuviškų vardų bei lietuviškų etimologijų, galėjo rašyti lietuvių kilmės ar lietuvių kalbą mokėjęs bei su lietuvių tradicine kultūra puikiai susipažinęs asmuo³⁴, – kad ir kaip ten buvo, neapsirikdami galime tvirtinti, jog tai atliko Lietuvos pilietis anų laikų prasme. Legendai buvo panaudoti ne tik romėnų autorių, taip pat Viduramžių istoriografų, rašiusių lotyniškai, bet ir lenkų autorių kūriniai³⁵. Pastarųjų metų tyrimai rodo, kad politinės ir kultūrinės šito teksto autoriaus ar autorių aspiracijos buvo grindžiamos siekiu iškelti Lietuvos valstybės, jos raidos praeityje ir ateities perspektyvų autonomiškumą, netgi savarankiškumą ideologinių varžytuvių su Krokuvos ir Maskvos politikais laikotarpiu³⁶. Trumpai tariant, šį artefaktą sukūrė lietuvis, turėjęs vakarietiško intencijų, tam reikalui jis pasinaudojo lenkiškais ir lotyniškais pavyzdžiais, o patį konceptą išdėstė viena iš Lietuvoje anuomet rašto reikalams vartotų kalbų – rusėniškai. Toks – keturlypis – šio artefakto pobūdis bent jau šių eilučių autoriui geriausiai paaiškina, kodėl ši ir kitos Viduriniojo metraščių sąvado legendos vėliau lengvai patekdavo ne tiktai į rusėniškus, bet taip pat lotyniškus, lenkiškus, lietuviškus, dar pridėsime, baltarusiškus ir ukrainiškus XVI–XIX a. tekstus: sklaidą lėmė ne tiek

³⁴ Kalba eina apie VS Ališavos nuorašą, žr.: Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 11; Albinas Jovaišas, „Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado literatūrinės ypatybės ir paslaptys“, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, p. 228.

³⁵ Apie tai plačiau: Kęstutis Gudmantas, „Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 17), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 245–269; Idem, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „Romėnai““, in: *Istorijos rašymo horizontai*, p. 113–139; Sigitas Narbutas, „Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, p. 286–315.

³⁶ Apie tai plačiau: Rimvydas Petrauskas, „Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai“, in: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, p. 270–285; Darius Kuolys, „Lietuvos Respublika: idėjos ištakos“, in: *Literatūros tyrimų erdvės*: Studijos profesoriaus Juozo Girdzijausko 70-mečiui, sudarytojas ir redaktorius Sigitas Narbutas, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 19), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 157–198.

išorinės aplinkybės, kiek vidinės to artefakto ypatybės, o ją lengvino mažiausiai keturi kultūriniai informacijos sklaidos kodai, išsaugoti iki pat XIX a.

Pati medžiaga – daugeliu atžvilgiu nevienalytė, įvairiopa – leido kai kuriems Lietuvos raštijos tyrėjams jau anksčiau padaryti reikšmingų teorinių įžvalgų, o kartu – nubrėžti būsimų tyrimų perspektyvas. Aptardamas Renesanso raštijos paminklus, literatūros istorikas Darius Kuolys atkreipė dėmesį į XVI a. Lietuvos autorių pastangas mąstyti apie Kunigaikštijos piliečio ir kurios nors etninės kultūrinės bendruomenės nario savimonę bei siūlyti įvairius būdus, kaip įveikti takoskyras tarp skirtingų etnokultūrinių bendruomenių ir vieningos piliečių „tautos“. Taip buvo suformuotos kelios valstybės ir visuomenės raidos vizijos, pagrįstos bent „keturiais skirtingais valstybės modeliais“³⁷. Pagrindiniu valstybės tapatybės, jos kultūrinės raidos veiksnium šiuose modeliuose iškeliamas kuri nors kalba. Kuolio vertinimu, lietuvių raštijos kūrėjai Martynas Mažvydas (apie 1520–1563), Mikalojus Daukša (apie 1527–1613), taip pat jiems talkinę ir juos globoję asmenys galvojo apie „lietuvių kalbos siejamą pilietinę Lietuvos tautą“³⁸. Kito – lotyniškojo – modelio kūrėjai (Venclovas Mikalonis (Mykolas Lietuvis, apie 1490–1560), Venclovas Agripa (apie 1525–1597), Augustinas Rotundas (1520–1582) ir kai kurie kiti) minėtąją takoskyrą siūlė įveikti „protėvių“ romėnų kultūros vaisiais: jie visose viešojo gyvenimo srityse ragino vartoti lotynų kalbą, kurti šios kalbos ir romėnų literatūros studijomis pagrįstas vidurines mokyklas, taip pat perimti romėnų teisės nuostatas. Trečiąjį visuomenės ir valstybės modelį teikė „gudiškai surašyti trys Lietuvos Statutai, metraščiai, gausi poleminė gudiškoji LDK raštija. „Mylėti gudų tautos kalbą“ Lietuvos piliečius kvietė gudų raštijos kūrėjai Simonas Budnas

³⁷ Darius Kuolys, „Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos raštijoje“, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija, (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; Pradai, 2000, p. 11.

³⁸ *Ibidem*.

(apie 1530–1593) ir Vasilijus Tiapinskis (apie 1530–1609)“. Raštijos istoriko nuomone, netgi „1588 metais Lietuvos pakanclerio Leono Sapiegos (1557–1633) lėšomis gudiškai išleistas Trečiasis Statutas buvo gana aiškus neigiamas atsakymas į Rotundo ir Daukšos siūlytas visuomenės kultūrinės raidos alternatyvas. Gudiškai rašytoje šio Statuto pratarinėje Sapiega pabrėžė, jog „ne kuria nors svetima, o sava kalba turime sudarytą teisyną“³⁹. Paskutinio modelio kontūrus raštijos istorikas šiame darbe apibūdino taip:

Ketvirtasis – lenkiškosios, sarmatiškosios kultūros – modelis rėmėsi ne tiek manifestais ar apibrėžta ideologija, kiek kasdienio gyvenimo praktika, vertusia Lietuvos didikus ir bajorus XVI amžiuje vis dažniau tapatintis su kaimynine lenkų kalba. Ženkliška tokios praktikos išraiška – 1615 metais Jonušo Radvilo (1579–1620) laiške pusbroliui išsakytas apgailestavimas: „nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau savo tėvynėje turime vartoti lenkų kalbą“. Netiesiogiai sarmatišką kultūros modelį Lietuvos visuomenei siūlė lenkiškai rašyta, išskirtinai lietuvių didikams dedikuota mozūro Motiejaus Strijkovskio „Kronika“ (1582), susiejusi Lietuvos praeitį ir ateitį su bendru lenkų sarmatų istoriniu likimu. Vytauto ir kitų lietuvių herojų žygiai „Kronikoje“ tapo iškelti kaip „sarmatų šlovės“ šaltinis. Tiesa, sarmatizmas Lietuvoje, beje, ir Strijkovskio darbų dėka, įgavo savitą pavidalą: jungdamas į vieną lietuvių, lenkų ir gudų likimus, jis aukštino savarankišką lietuvių tautos praeitį, vengė raiškesnių panslavizmo ir polonocentrizmo nuostatų, būdingų lenkiškajam sarmatizmui.⁴⁰

Kuolio įžvalgas panaudojęs specialiam tyrimui, filosofijos istorikas Romanas Plečkaitis įdomiai apibūdino kai kurias Renesanso filosofijos Lietuvoje ypatybes, jos idėjinio ir probleminio lauko savitumą⁴¹.

Kuolio teorinėms įžvalgoms esmingai neprieštarauja Alfredas Bumblauskas. Aukščiau nurodytame teoriniame darbe jis kalba apie LDK kultūros paveldo savitumą, atspindėjusį Lietuvos ir lietuvių europėjimo procesus, ir aptaria, be lietuvių, dar keturias to paveldo dalis, keturis jos modelius, siedamas juos su etninio, lingvistinio,

³⁹ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 13–14.

⁴¹ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, p. 80–82, 162–217.

paprotinio ir religinio paskirų LDK gyventojų grupių identiteto puoselėjimu bei raiška⁴².

Bumblausko teorinės įžvalgos reikšmingos, nes remiantis jomis galima įvairiakalbės raštijos tyrimuose išvengti hermetiškumo. Vengiant pastarojo būtina iš akių nepaleisti ir kitos to paties kultūrinio konglomerato pusės. Raštijos tyrimuose privalu neužmiršti, jog tyrimas, sutelktas į vieną ar kelis artefaktus, juos tarsi iškelia, padaro aiškesnius ir suprantamesnius, o visi gausūs kontekstiniai dalykai lieka „būtovės šešėliuose“. Todėl manytina, jog viso sudėtinio keturnario ar dar gausesnio LDK raštijos modelio aptarimas yra sudėtingas (jo teorinės premisos turėtų tapti galbūt net savarankiškų studijų bei svarstymų objektu). Ir neatrodo, kad čia išsiverstume vien klasikinės filologijos, vien polonistikos, lituanistikos, baltarusistikos ar ukrainistikos specialistų jėgomis. Į pagalbą būtina pasitelkti istorikus, kultūros teoretikus, politologus, galbūt dar kitus specialistus, galinčius pakenkamu teoriniu lygiu apibūdinti esamą šios interdisciplininės srities tyrimų padėtį. Vis dėlto svarstyti įvairialypio LDK kultūros modelio šviesoje apie lotyniškąją raštiją ir ją pagimdžiusią tą Viduramžių Europos kultūros dalį, kuri paprastai apibūdinama terminu *Latinitas*, turbūt galime ir pasitelkdami tai, ką šiandien šioje srityje sukaupė kultūrologai, Europos rašytinio paveldo tyrėjai bei literatūrologai.

Čia dera keliais žodžiais pristatyti patį terminą – žodį *Latinitas*. Klasikinės ir vėlyvosios Antikos laikais jis buvo vartojamas dviem reikšmėmis: taisyklingos, gražios, išpuoselėtos lotynų kalbos arba Lacijaus teisės⁴³. Viduramžiais terminas įgavo dar kelias reikšmes:

⁴² Alfredas Bumblauskas, „The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: Perspectives of historical consciousness“, p. 15–17 (neolotyniškoji dalis), 23–27 (lenkiškoji), 29–37 (rusėniškoji) ir 37–39 (žydiškoji).

⁴³ „LATĪNITAS, atis, f. 3 *favella latina*, locutio Latina, sermo Latinus. [...] 2. Accipitur etiam pro jure Latii“, žr.: Aegidius Forcellinus, *Totius Latinitatis lexicon, consilio et cura Jacobi Facciolati opera et studio Ægidii Forcellini seminarii Patavini alumni lucubratum in hac tertia editione auctum et emendatum a Josepho Furlanetto alumno ejusdem seminarii*, t. 2, Patavii: Typis seminarii, 1828, p. 866. Tokiomis pačiomis reikšmėmis žodis apibūdinamas: *Oxford Latin Dictionary*,

šiuo žodžiu buvo vadinama Katalikų Bažnyčios ir lotynų kalbos vienijamoji Europos dalis bei lotyniškųjų raštų, lotyniškosios raštijos visetas⁴⁴. Pastarąja reikšme šį žodį dažniau vartoja visi autoriai, tyrimų objektu pasirinkę Viduramžiais ir vėliau Europoje kurtąją raštiją.

Taigi stengdamiesi iš akių nepaleisti mums turbūt aktualesnio keturnario LDK kultūros modelio, čia pirmiausia norėtume apibrėžti, kaip siūlome suprasti patį terminą *Latinitas*. Ji galėtų būti suprantama ne vien tik paprasta lotynų kalbos ir ja sukurtų paminklų sanakaupa. Tuo terminu mes siūlome apibūdinti tam tikrą savaime veikusią ir tebeveikiančią europinės kultūros matricą, kuri savitais kalbiniais, rūšiniais, mentalinės bei praktinės veiklos ir kai kuriais kitais kokybiniais

Oxford: Oxford University Press, 1968, s.v., taip pat kituose gausiuose klasikinės lotynų kalbos žodynuose. Įdomu, kad viena iš nurodytųjų reikšmių terminas Viduramžiais vartotas kaimyninėje Lenkijoje: „LATINITAS, -atis f. F. Th. S. Dc. NGL. (czyste) wyrażenie łacińskie, poprawna mowa łacińska; (purus) sermo Latinus“, žr.: *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce=Lexicon mediae et infimae Latinitatis Polonorum*, t. 5: I–L, wydany pod redakcją Mariana Plezi, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1978–1984, p. 1275. Manytume, kad pastaroji nuoroda nieku būdu neatspindi tikrosios padėties: terminas Viduramžių Lenkijoje turėjo būti vartojamas ir daugiau reikšmių; matyt, šio, be abejonės, reikšmingo leksikografijos sąvado autoriams nepavyko surasti tinkamų pavyzdžių.

⁴⁴ „LATINITAS, Occidens, ubi Latina lingua in usu in divinis officiis, et ubi Christiani Latinam agnoscunt Ecclesiam“, žr.: Charles Du Fresne, Sieur Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*, auctore Carolo Dufresne, domino Du Cange, regi à consiliis, et Franciæ apud Ambianos quæstore. *Editio nova locupletior et auctior*, opera et studio monachorum ordinis s. Benedicti, e congregatione sancti Mauri, t. 4, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1739, skilt. 63. Daugiau reikšmių nurodoma Viduramžių lotynų kalbos žodynuose, pavyzdžiui: „latinitas (cl. et lat. chr.) – la latinité, les écrivains latins. [...] 2. l'Église latine, occidentale (opp. aux Grecs)“, žr.: Albert Blaise, *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*: praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens=*Dictionnaire latin-français des auteurs du moyen-âge*, (*Corpus Christianorum*: Continuatio Mediaevalis), Turnholti: Typographi Brepols editores pontificii, 1975, p. 524. Panašiai: J.F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus=Lexique latin médiéval-français/anglais=A Medieval Latin-French/English Dictionary*, Leiden: E.J.Brill, 1976, p. 583. Neseniai išėjusiame Januszo Sondelio žodyne, paremtame daugiausia Viduramžių lotynų kalbos medžiaga, be dviejų klasikinio laikotarpio reikšmių, nurodoma ir viena vėlesnioji: *Latinitas* buvo suprantama kaip „lotyniškoji literatūra“, žr.: Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1997, p. 560.

kodais kūrė ir kuria unifikuojančią aksiologinę erdvę paskirų individų ir bendruomenių raiškai. Nemanytume, jog kalbant apie LDK būtų prasminga toje *Latinitas* pirmiausia išvelgti klasikinius ar modernybės ženklus paženklintus modelius, kaip pavyzdžiui, siūlo Farrelas; ją būtina suvokti kaip tam tikrą visumą, sąveikavusią su kitomis sudėtinėmis LDK „kultūrinėmis visumomis“ (pirmiausia graikų-rusėnų ir lenkų kaip modernios kultūrinės informacijos „kanalų“ bei lietuvių kaip tradicinių – „pagoniškų“ – veiklos kodų sancaupomis). Taip žvelgti į tiriamus objektus prasminga dėl vienos priežasties. Kaip jau minėta, LDK raštijos artefaktai pasižymi daugelio konstatuojamu kultūriniu sinkretizmu, todėl jiems įvertinti reikalingi lankstūs įvairianariai mokslinės analizės modeliai. Be to, priklausomai nuo pasirenkamo analizei požiūrio, iki šiol keturnariame sinkretiniame darinyje paprastai matoma tik kuri nors artefaktų grupė, ne jų visuma. Dėl to galima sakyti, kad teisus yra ir Nikalajevas, seniausią LDK raštijos klodą siedamas su rusėniškais bažnytiniais rankraščiais, kurtais Lietuvos teritorijoje bent jau nuo XIII a. veikusiuose stačiatikių vienuolynuose. Teisūs yra ir lietuvių raštijos istorikai: Banionis, Ulčinaitė, Jovaišas, Narbutienė ir kai kurie kiti, Lietuvos valstybingumo raiškos ankstyviausius liudijimus suradę ne kur kitur, o lotyniškuose XIII a. Lietuvos valdovų raštuose. Tų požiūrio kampų galima surasti ir daugiau, nes jų įvairovę suponuoja pats Lietuvos įvairiareligės, įvairiatautės ir daugiakalbės kultūros paveldas.

Taigi matyti, kad siekiant apibūdinti kuria nors viena kalba kurtąjį Lietuvos raštijos paveldą privalu pasirinkti ir kokį nors pastovesnį aspektą, leidžiantį aiškiau, tiksliau, nuosekliau aprėpti to paveldo raišką LDK visu šios valstybės gyvavimo laikotarpiu. Mūsų manymu, tokiu aspektu lotyniškosios raštijos ir LDK *Latinitas* tyrimams galėtų pasitarnauti valstybės ir valstybingumo, pilietybės ir pilietiškumo idėjos, tų idėjų sklaida įvairiomis kalbomis sukurtuose LDK raštijos paminkluose. Mat pilietiškumo, valstybingumo idėjos buvo reiškiamos ne tikrai kai kuriuose itin svarbiuose ir mūsų kultūrinėn savimonėn nuo seno įsitvirtinusiųose LDK juridinės minties paminkluose (1529, 1566

ir 1588 m. Lietuvos Statutuose), bet ir gausiose didžiųjų kunigaikščių privilegijose iš „ikistatutinio“ laikotarpio, kituose panašaus pobūdžio raštuose, taip pat įvairioje politinio ir religinio turinio polemikėje, mokslinėje, grožinėje ir pan. literatūroje⁴⁵. Šių raštijos paminklų analizė rodo, kad Lietuvos valstybė bent jau nuo XVI a. antrosios pusės buvo suvokiama kaip „*laisva ir tvarkinga Respublika*“, kaip „bendros teisės, bendro valdovo ir bendrų vertybių jungiamas, bendros naudos (viešojo gėrio) siekiantis *piliečių susibūrimas*“⁴⁶. Tokios ideologijos ištakas literatūros istorikas Kuolys regi Vytauto epochoje, o jos gyvavimą fiksuoja Lietuvos raštijos paminkluose, kurtuose iki pat Kunigaikštijos gyvavimo pabaigos ir netgi vėliau. Šių nuostatų šviesoje atrodo perspektyvu taikyti pilietiško idėją įvairiems senosios raštijos tyrimams. Beje, vienu metu pamėginta įgyvendinti praktiškai: kaip aukščiau minėta, pasirinkus pilietybės sampratą buvo daroma autorių ir kūrinių atranka rengiant abu XV–XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų katalogus.

Suprantama, valstybingumo, pilietiško idėjos tokiems tyrimams gali būti laikomos pagrindinėmis, tačiau neturėtų būti vienintelės. Tokį vertinimą lemtų kelios svarbios priežastys. Kaip aukščiau pažymėta, keldami pirmon vieton formaliai suvokiamą lotynų kalbą ir ta kalba sukurta raštiją, atsitvertume nuo kitomis kalbomis senojoje Lietuvoje puoselėto raštijos paveldo tokia siena, kuri ženkliai sumažintų tyrėjų regos lauką. Keldami aukščiau kitų katalikiškąją ir/ar protestantiškąją religiją, nebeapreptume stačiatikiškosios, taip pat negausios musulmo-

⁴⁵ Apie tai plačiau žr. jau minėtą Dariaus Kuolio straipsnį („Visuomenės raidos projekcijos XVI amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos raštijoje“, p. 9–21), taip pat kai kuriuos kitus šio mokslininko darbus: „Lietuvos Respublika: idėjos ištakos“, in: *Literatūros tyrimų erdvės*, p. 157–198; „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 16), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 368–412. Verta nurodyti dar vieną naujesnį apibendrinamojo turinio tyrimą šia tema: Jūratė Kiaupienė, „*Mes, Lietuva*“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatusis gyvenimas), Vilnius: Kronta, 2003, p. 120–135, 166–195.

⁴⁶ Darius Kuolys, „Lietuvos Respublika: idėjos ištakos“, p. 157.

niškosios bei judėjiškosios religinės ir pasaulietinės raštijos. Vertindami lotyniškąją (lietuviškąją ir t. t.) raštiją pirmiausia kaip elitinį ar institucinį reiškinių, menkliau begalėtume apčiuopti tam tikros politinės ir kultūrinės bendruomenės turėtus įvairius „ikiinstitucinius“, „ikielitininius“ („modernesnes“ Vakarų ar Rytų kultūros prasme) reiškinius, kurie bendruomenei įsisavinus elitinės kitos kultūros formas, pavidalus ir pan. pamažėl traukdavosi iš platesnės aktyvesnės vartosenos ir virsdavo tam tikrais marginaliais reiškinais – kurį laiką nenaudojamu kultūrinės raiškos aruodu. Susiklosčius palankioms aplinkybėms prie tokio aruodo vėl galima grįžti ir panaudoti visą jame išsaugotą archaiką, žinia, suteikus jai naują turinį, reikšmę ir prasmę.

Kalbų, tikėjimų, luomų ir galbūt dar kitokias dimensijas galima būtų vardyti ir toliau. Pačios savaime jos laikytinos pakankamai patogiomis mokslo reikalams dėl vienos priežasties. Šios sąvokos ir patys reiškiniai pasižymi tam tikra svarbia identifikavimo, tapatinimo galia. Tik štai, mums atrodo, kad kalbant apie LDK kultūrą, raštiją – pirmiausia, žinia, lotyniškąją, – minėtos identifikuojančios galios veikimo laukas pasižymi tokiu platumu, erdvumu ar pan., kuris neleidžia iš karto tiksliau apibūdinti pasirinkto tirti reiškinio. Būtent valstybingumas ir tuo valstybingumu pasižyminti pilietinė (iš esmės ypatinga bendruomeninė) kurios nors valstybės gyventojų raiška leidžia truputį tiksliau identifikuoti ir lotyniškąją, ir visas kitas LDK raštijas ir galbūt leidžia kalbėti apie jos tapatybę. (Iš čia kyla politinės ir pilietinės bendruomenės senojoje Lietuvoje tyrimų svarba, pastaruoju metu Lietuvoje vis intensyvėjanti).

Atsižvelgę į platesnį institucinį, religinį ir kultūrinį lotynų kalbos, lotyniškosios rašto kultūros pobūdį, turime nurodyti, kad LDK lotyniškoji raštija buvo tarpininkė, perdavusi kūrybinę energiją lietuvių kūrėjams ir vėliau paskatinusi juos jau ne su lotynų, o lietuvių, taip pat lenkų, rusėnų ir dar kai kuriomis kitomis kalbomis, vartotomis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje rašto reikalams, įsilieti į kuriančiųjų bendriją. Tai buvo ilgas, iki šiol menkai šiuo aspektu tyrinėtas, todėl

daug kur neaiškus procesas. Remdamiesi bendru lotyniškosios kultūros raidos vaizdu, galime nurodyti, kad lotyniškuoju raštu ir lotyniškąja raštija grindžiama Lietuvos kultūra turėjo nueiti tą patį kelią, kaip ir kaimyninėse valstybėse. Mūsų manymu, to kelio tyrimai, lotyniškosios kultūros įsisavinimo būdų bei priemonių arsenalo atskleidimas, jos raidos modelių, tiek realizuotų, tiek ir nerealizuotų galimybių atskleidimas su visomis iš to plaukiančiomis išvadomis ir būtų pozityvus LDK lotyniškosios raštijos tyrėjų indėlis svarstant kultūros recepcijos, perkūrimo ir tolesnės raidos teorinius modelius apskritai.

Atsižvelgę į Curtijaus, Langoscho, Farrello, Waquet ir kitų Europos *Latinitas* tyrusiųjų darbus, kol kas kaip hipotezę galime pasiūlyti teiginį, jog kelio, kurį Lietuvos valstybė savu metu nuėjo, ne tik įsisavindama lotyniškąją kultūrą, bet ir vėliau ją puoselėdama, pradžią – kad ir kaip ši mintis atrodytų paradoksaliai tiems kultūros istorikams, kurie LDK laiko Kijevo Rusios tradicijų tęsėja, – žymėjo lotynų kalbos dominavimas Kunigaikštijoje raštui vartotų kalbų aplinkoje. Vėliau prasidėjo pastarųjų stiprėjimas, vienu metu įvyko kūrybos „energetinio“ centro persikėlimas iš *Latinitas* į kitų kalbų erdvę, o toliau – pastarųjų stiprėjimas ir augimas lotynų kalbai ir lotyniškai raštijai išsaugant mums ir vėl aktualią kultūrinių inovacijų aruodo reikšmę. Tuo remdamiesi, hipotetiškai iškeliamo tokius *Latinitas* raidos keturnarį LDK kultūrinėje sistemoje tarpsnius: valstybės požiūriu mes galime kalbėti apie lotyniškąją raštiją jos kultūrinio dominavimo sąlygomis (XIII–XV a.); apie lotyniškąją raštiją kaip kultūrų sąveikos liudytoją (XVI a. pradžia–vidurys); apie lotyniškąją raštiją kaip įsisavintą erdvę kūrybiškumui reikštis (XVI a. antra pusė) ir galiausiai apie lotyniškosios raštijos sklaidą tolyn į rytus nuo Vilniaus (XVI a. pabaiga–XVIII a.). Kartu nurodysime, jog, mūsų akimis, aukščiau minėto „energetinio“ centro iš lotynų į kitas LDK kalbas persikėlimą mes galime pradėti tuo pačiu XVI a. Turint prieš akis išimtinai lietuvių raštiją matyti, kad dėl įvairių aplinkybių minėtasis persikėlimas turbūt anksčiau baigėsi Mažojoje, arba Prūsų, Lietuvoje (XVIII a.), vėliau – Didžiojoje Lietuvoje (XIX a.).

Žvelgdami į *Latinitas* raidą LDK kultūroje galime apibūdinti dar vieną pirmiausia literatūros mokslui svarbų santykį, o būtent, raštijos ir literatūros dermę. Mūsų nuomone, *Latinitas* senojoje Lietuvoje apima ir raštiją, ir literatūrą apkritai. Kitaip sakant, *Latinitas* atžvilgiu vieno ir kito reiškinių skyrimas ar vieno reiškinių atskyrimas nuo kito, tam tikra struktūrinė abiejų subordinacija gali būti laikoma nesvarbia. Svarbiomis mes jas galime padaryti, paisydami ar tam tikrų mokslinių interesų, ar tam tikrų kultūrinių aspiracijų (pavyzdžiui, stengdamiesi išsivaduoti iš primestų iš išorės ar pačių susikurtų civilizacinio nepilnavertiškumo kompleksų), ar dar kokių nors priežasčių. Na, o siedami *Latinitas* ir valstybę, mes pastebėsime reikšmingų raštijos paminklų, atsiradusių žymiai anksčiau už artefaktus, sukurtus „nacionalinėmis“ kalbomis. Čia minėtini nemažos reikšmės Gedimino ir Vytauto laišakai, taip pat žinomi Erazmo Cioleko, Mikalojaus Husoviano, Petro Roizijaus, Motiejaus Strijkovskio (Aleksandro Gvagninio), Jono Radvano ir daugelio kitų XVI–XVIII a. Vidurio ir Rytų Europos regione garsėjusių autorių oratorinės, istoriografinės, juridinės prozos, smulkiųjų ir stambiųjų poezijos žanrų kūriniai.

Vis dėlto netgi jais brėžti *Latinitas* Lietuvoje kontūrus nebeatrodo taip reikšminga, kaip buvo prieš dvidešimt metų ar dar anksčiau, kai pasirodė pirmieji reikšmingi minėtųjų Marcelino Ročkos, Leono Valkūno, Benedikto Kazlausko, Henriko Zabulio ar Eugenijos Ulčinaitės šios srities tyrimai. Raštijos modelių sklaidą *Latinitas* aspektu šiandien turėtų liudyti XIII–XV a. Lietuvos rankraštinės knygos, Viduramžių raštijos tyrimai. Čia itin trūksta ne tik apindrinamojo pobūdžio darbų, bet ir tyrimų, skirtų atskiriems autoriams ar senosios raštijos artefaktams (rankraščiams, bibliotekoms, skriptorijams ir t. t.). Šios srities tyrimų aruodai tebėra neužpildyti. Beje, tą patį turime pasakyti ir apie XVIII–XIX a. Lietuvos *Latinitas*.

Abi šios sritys: Viduramžių ir Apšvietos lotyniškoji raštija, artimiausiu metu turėtų sulaukti nuolatinio tyrėjų dėmesio ir dėl tokių tyrimų stokos, ir dėl nemažos jų reikšmės svarstant senosios Lietuvos

modernėjimo pavidalus. (Kad ir nelabai gausūs, Renesanso ir Baroko lotyniškosios raštijos tyrimai jau leidžia susidaryti tam tikrą vaizdą apie *Latinitas* raišką XVI–XVII a. Lietuvoje.) Pažvelgus vien į pastaisiais metais paskelbtus darbus ryškėja didžiulio pastovaus Europos lotyniškosios kultūros pagrindo Lietuvoje kontūrai.

Žinia, atspirties tašku kol kas lieka Edvardo Gudavičiaus apibendrinimas, pateiktas jo kapitalinėje „Lietuvos istorijoje“:

Atsitiktinis ir nedažnas rašto panaudojimas nesukūrė Lietuvos lotyniškosios ir rusų raštijos specifinių bruožų [kalbama apie XIII–XIV a. – *S. M.*]. Jokio poreikio raštams lietuvių kalba tokiomis aplinkybėmis, žinoma, neatsirado, tačiau visuomeninių santykių raida kažkiek stimulavo rašto atributikos plitimą. Nuo pat Mindaugo kunigaikščiai naudojo antspaudus. Antspauduose vyravo jų žymenys, bet pasitaikydavo ir legendų su kunigaikščių vardais. XIV a. paskutiniojo ketvirčio pradžioje atsirado jau ir stambiųjų bajorų sfragistika. Vyravo rusiškos legendos, bet didžiųjų kunigaikščių antspauduose dažniau naudota lotynų kalba. Trakų kunigaikščių antspaudų legendos būdavo lotyniškos arba vokiškos.⁴⁷

Vis dėlto vien keliolika raštų ir sfragistikos pavyzdžių, žinomų iš laikotarpio iki Lietuvos krikšto XIV a. pabaigoje, turbūt laikytini nebepakankamais faktais svarstant *Latinitas* recepciją tuo metu. Su pirmaisiais Katalikų Bažnyčios misininkais ir krikštytojais bent jau XIII a. viduryje į Lietuvą turėjo patekti būtiniausių lotyniškų tekstų: Biblijų, įvairių liturginių (mišiolių, brevijorių, pontifikalų, benedikcionalių, antifonalių, kitokių maldynų, apeigynų, giesmynų, pamokslų, homilijų rinkinių), bažnytinės teisės, hagiografijos knygų, Bažnyčios tėvų raštų ir t. t. Nesenos publikacijos leidžia manyti, jog toks spėjimas ilgainiui gali pasitvirtinti. Pavyzdžiui, kai kurie 1324 m. Gedimino krikštyti vykusios delegacijos nariai su savimi vežėsi Prospero iš Akvitanijos (390–455 ar 461), šv. Anzelmo (1033–1109), šv. Jono Chrizostomo (Auksaburnio, 344–401) raštų⁴⁸. Šis ir kai

⁴⁷ Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 185–186.

⁴⁸ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans*=Gedimino laiškai, p. 158–159.

kurie kiti anksčiau Jerzio Ochmańskio bei Levo Vladimirovo paskelbti faktai knygotyrininkui Arvydui Pacevičiui leido suformuluoti reikšmingą išvadą:

Galima kalbėti apie Gedimino laikais bestformuojančią rašytinės komunikacijos sistemą, pamažu keitusią sakytinę tradiciją ir tenkinusią augančios valstybės, o vėliau – Bažnyčios poreikius. Pirmosios žinios apie bažnyčių bibliotekas siekia XIV a. pabaigą, kai po Lietuvos krikšto 1388 m. buvo įsteigta Vilniaus katedros kapitula: vyskupas Andrius 1398 m. testamentu jai dovanuoja du pontifikalus ir kitas knygas, surašytas atskirame sąrašė (*duo pontificalia meliora in pergameni scripta [et] alios omnes libros in capituli registro*); tais pačiais metais Jogaila ir Jadvyga užrašė kapitulai *librum passionalis* [sic! – S. N.] – matyt, populiarią anuomet „Aukso knygą“ (*Liber Aurea* [sic! – S. N.]).⁴⁹

Šioje šviesoje nebe atneštiniu, o iš vidinės raidos ypatybių išaugusiu atrodo ir pirmo žinomo katalikiško skriptorijaus įsteigimas Vilniaus bernardinų vienuolyne XV a. antroje pusėje⁵⁰, ir kelios jame sukurtos bei mūsų laikus pasiekusios Vilniaus lotyniškos knygos⁵¹, ankstesnės už minėtąją kanauninko Martyno *Agendą*.

Kol kas negausūs, bet vis intensyvėjantys *Latinitas* tyrimai rodo, kad Apšvietos epochoje literatūros mokslo naujienos, kitos kultūrinės inovacijos ne ką menkiau nei per prancūziškąją, vokiškąją ar lenkiškąją spaudą Lietuvą pasiekdavo per lotyniškąją raštiją. Jos pagrindu buvo sukurta savitų grožinės literatūros (bent jau poezijos), taip pat literatūrinę raišką, kūrybinį gyvenimą norminusių literatūros mokslo veikalų⁵². Literatūros istorikės Astos Vaškelienės tyrimai veda prie

⁴⁹ Arvydas Pacevičius, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais*, p. 51.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 53.

⁵¹ Viena iš tokių rankraštinių knygų saugoma Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (MAB RS – F 22-102). Tai Vilniaus bernardinų vienuolyne 1469–1494 m. perrašytas antifonalias. Dabar jis prieinamas elektroninėje terpėje: jį galima „pavartyti“, taip pat išgirsti jame užrašytų giesmių adresu: <http://www.musicalia.lt>

⁵² Apie tai plačiau žr.: Asta Vaškelienė, „XVIII a. Lietuvos lotyniškoji literatūra: kultūrinis ir visuomeninis kontekstas“, in: *Lituanistica*, 2000, Nr. 3/4 (43/44), p. 75–92; Idem, „Odė XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškojoje literatūroje“, in: *Literatūra*, 2001, t. 43 (3), p. 178–190; Idem, „Lietuvos XVIII amžiaus proginė lotyniškoji literatūra. Baroko literatūrinė tradicija ir Švietimo kanonas panegirikoje“, in:

minties, kad *Latinitas* antroje XVIII a. pusėje jau buvo tapusi terpe asmens kūrybiškumui reikštis ir tuo būtinu tolesnei raštijos raidai aruodu, kuris siužetais, motyvais, kitomis meninio pasaulio raiškos priemonėmis leido įvairiai, plačiau, įdomiai perteikti asmens bei visuomenės jauseną, mąstyseną ir teikė abiemis pastariesiems gausias intelektualinės raiškos formas.

Baigdamas vieną aukščiau minėtą straipsnių rinkinį, Axeris išreiškė viltį, kad paskutinio stambaus ir reikšmingo straipsnių apie elitinį *Latinitas* pobūdį publikacijomis susidomės ne tiktai siauras specialistų ratas, bet taip pat didesnis būrys profesionalių tyrėjų bei studentų. Jo vertinimu, rinkinyje iškelta daug svarbių klausimų ir hipotezių, kurios ateityje daugeliui galėtų tapti savarankiškų studijų pagrindu⁵³. Mūsų kuklūs svarstymai apie *Latinitas* ir LDK raštijos raidą bei tos raštijos pavidalus verčia profesoriaus Axerio *omina* apie tyrimų ateitį papildyti dar ir tam tikru aksiologiniu matu: komunikacinis *Latinitas* atvirumas, teminė jos įvairovė, lydimas rūšinio, žanrinio ir kitokio formaliojo stabilumo, andainyštėje LDK kultūros erdvėje reiškėsi ir veikė pagal tam tikrus iki šiol tinkamai neištirtus dėsnius. Pastarieji galbūt pasižymi tokiu universalumu, kad jų pažinimas gali praturtinti vėl toje pačioje europinės kultūros erdvėje šiandien moderniosios kultūros strategijas kuriančius mūsų amžininkus.

Įteikta 2006 03 24
Priimta 2006 03 28

Komparatyvistika ir kultūros savivoka, sudarytojos doc. dr. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, Žydronė Kolevinskienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004, p. 121–131; Idem, „Poezijos ir jos žanrų samprata XVIII amžiaus poetikose ir retorikose: Filipo Nereuszio Golańskio poetikos tradiciškumas ir modernumas“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, p. 225–251; Idem, „XVIII a. Lietuvos lotyniškųjų epitalamijų ypatumai“, in: *Senosios raštijos profiliai, (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 20), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 125–158.

⁵³ Jerzy Axer, „Łacina jako język elit. Uwagi wstępne“, p. 14.

*Sigitas Narbutas*LATINITAS В РАЗВИТИИ ПИСЬМЕННОСТИ
ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО*Резюме*

Для характеристики письменности Великого княжества Литовского (далее – ВКЛ) с самого начала ее изучения в XVIII в. применялись разные модели. До сих пор их обуславливает и, вероятно, еще некоторое время будет обуславливать количество имеющихся данных и состояние самих исследований. Видя в письменности ВКЛ памятники на славянских языках, мы можем представить ее как „руськую“ либо польскую; однако поставив на первое место латинское или литовское наследие, ее можно охарактеризовать также как письменность „с латинской“ или „с литовской доминантой“. Каждая из этих либо других, не названных здесь, характеристик, на наш взгляд, может быть верна не для всего конгломерата культуры ВКЛ на всем протяжении существования этого государства, как утверждают некоторые ученые, а лишь для определенных периодов развития культуры ВКЛ. Кажется, имеет смысл рассматривать культуру ВКЛ в качестве протяженной во времени и постепенно менявшейся системы отношений. Такой подход позволяет увидеть в каждый момент ее истории относительное доминирование какого-либо одного языка, вероисповедания и т.п.; но по прошествии некоторого времени доминировавшие культурные образы уступали место иным формам, зародыши которых в виде нереализованных возможностей покоились в недрах более ранней системы. В пространстве новой культурной конъюнктуры доминировавшие ранее образы постепенно превращались в потенциал, который со временем и при „благоприятном“ стечении обстоятельств вновь мог обретать возможность более яркого выражения. Применение динамической модели письменности с переменными параметрами, по нашему мнению, позволяет избежать не только односторонних, но и политизированных оценок культурного наследия ВКЛ.

Рассуждая об отношениях между латинской письменностью и национальной традицией, ученые чаще всего говорят об изначально двучленном образе этой культуры. По нашему мнению, такое положение обуславливает „привычный” взгляд немалой части ученых на средневековую и более позднюю Европу как на некоторую двубразную среду. Истоки такого взгляда хорошо известны: о бинарном происхождении культуры Европы средневековья и нового времени исчерпывающе говорится в произведении Эрнста Роберта Куртиуса (Ernst Robert Curtius, 1886–1950) *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (первое изд. 1948). Сегодня многие гуманитары обосновывают таким взглядом свои исследования и рассуждения о классической филологии, латинском языке и литературе, об их отношении к модерности, об их развитии и судьбе „в эпоху МакЛюэна”. Например, так рассматривает культурное наследие римлян профессор Келнского университета Карл Лангош (Karl Langosch, 1903–1992) в монографии *Mittelalter und Europa*, директор парижского Национального центра научных исследований Франсуаз Вак (Françoise Waquet) в произведении *Le latin ou l'empire d'un signe*, профессор Пенсильванского университета Джозеф Фаррелл (Joseph Farrell) в монографии *Latin Language and Latin Culture* и многие другие ученые. Укажем, что похожего взгляда придерживается и известный польский исследователь Ежи Аксер (Jerzy Axer): по его утверждению, культура Первой Республики (имеется в виду Речь Посполитая Обоих Народов) двучленна и складывается из польской и латинской составляющих.

Итак, не упуская из виду четырехчленной модели культуры ВКЛ, в первую очередь ниже мы представим свое понимание самого термина *Latinitas*. Под ним мы разумеем саморазвивающуюся матрицу европейской культуры, которая своеобразными языковыми и видовыми кодами, а также кодами ментальной и практической деятельности и некоторыми иными способами создает унифицирующее аксиологическое пространство для самовыражения отдельных индивидов и целых общин. Не думаем, что, говоря о ВКЛ, было бы целесообразно в этой *Latinitas* видеть классические или модернистические модели; ее следует мыслить как некоторое пространство, взаимодействовавшее с другими „культурными пространствами” ВКЛ (совокупностями кодов деятельности: для греко-„русских” и

поляков – это „каналы” современной культурной информации; для литовцев – это совокупность традиционно-„языческих” кодов самовыражения). Так смотреть на исследуемые объекты имеет смысл по следующей причине. Как уже упоминалось, артефакты письменности ВКЛ отличаются культурным синкретизмом (что констатируют многие ученые), поэтому для их оценки необходимы гибкие и разнообразные модели научного анализа. Кроме того, в зависимости от угла зрения, выбираемого для анализа, до сих пор в этом четырехчленном синкретическом организме обычно усматривают лишь какую-то одну группу артефактов, а не их совокупность.

Итак, очевидно, что для характеристики того наследия литовской письменности, которое создавалось на каком-нибудь одном языке, следует выбрать такой аспект, который позволил бы лучше представить содержание именно этой традиции в наследии ВКЛ. Для исследования *Latinitas* таким аспектом может служить идея государства, государственности (разумеется, она не должна рассматриваться в качестве единственной). Такой выбор обусловлен основополагающим характером самой *Latinitas*.

Латинский язык и латинская письменная культура были посредниками передачи творческой энергии литовским авторам, впоследствии поощрявшими их к переходу в общину авторов, творящих уже не на латинском, а на литовском, польском, „русском” и некоторых других языках, функционировавших в ВКЛ. Это был долгий, до сих пор мало исследованный под этим углом зрения, а потому во многом все еще неясный процесс. Опираясь на общий ход развития латинской культуры, мы можем указать, что культура Литвы, основанная на латинском письме и латинской письменности, прошла тот же самый путь развития, что и в соседних странах. Изучение этого пути, раскрытие всего арсенала способов и степени усвоения латинской культуры, описание моделей ее развития, а также ее реализованного и нереализованного потенциала со всеми вытекающими отсюда обстоятельствами и явился бы позитивным вкладом исследователей латинской письменности ВКЛ в рассуждения о теоретических моделях рецепции, трансформации и дальнейшего развития культуры вообще.

В качестве предварительной гипотезы мы можем предложить следующую динамическую модель: самое начало пути, по которому

предстояло пройти литовскому государству, сначала усваивая, а затем и развивая *Latinitas*, характеризовалось доминированием латыни среди иных письменных языков Княжества, использовавшихся в государственных целях; на определенном этапе развития началось усиление последних, завершившееся перемещением „энергетического” центра творчества из *Latinitas* в пространство иных языков, при сохранении за латинским языком и латинской письменностью значения постоянного потенциала культурного обновления. Основываясь на этой схеме, можно гипотетически сформулировать следующие периоды развития *Latinitas* в четырехчленной системе культуры ВКЛ: имея в виду государство и государственность, мы можем говорить о латинской письменности в условиях ее культурного доминирования (XIII–XV в.); о латинской письменности как о свидетеле взаимодействия нескольких культур (начало и середина XVI в.); о латинской письменности как об освоенном пространстве выражения творческих интенций (вторая половина XVI в.) и, наконец, о распространении латинской письменности к востоку от Вильнюса (конец XVI в.–XVIII в.). Заметим также, что, на наш взгляд, вышеупомянутое перемещение „энергетического” центра из латинского языка в другие языковые пространства ВКЛ начинается уже в XVI в. Относительно литовской письменности очевидно, что вследствие разных обстоятельств данный процесс завершился сначала в Малой, или Прусской, Литве (XVIII в.), и несколько позже – в Великой Литве (XIX в.).

Sigitas Narbutas

LATINITAS IN THE DEVELOPMENT OF LITERATURE
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

The article aims at summarization of the research situation evolving around the writings of the Grand Duchy of Lithuania in the Lithuanian Republic, also presenting both significant and relevant, as well as negotiable positions taken up by the Polish and Byelorussian scholars. As a rule, the relationship of the Latin writings to national culture is discussed in terms of the binary nature of that culture. Such term can and is applied to characterize the writings of the Grand Duchy of Lithuania, although not always allowing sufficiently detailed and deep revealing of the complicated processes and artefactual phenomena related to a state existing on the borderline between Eastern and Western cultures and its writing. Considering this, a quadruple cultural pattern is proposed for the study of the literature of the Grand Duchy of Lithuania, allowing evaluation of the Latin writings in relation to Ruthenian, Polish and Lithuanian parts of the heritage. According to the author, the Latin language and the Latin written culture of the 13th–18th centuries was a mediator transferring the creative energy to the Lithuanian writers and subsequently encouraging them to enter the creative community in other languages used in the Grand Duchy of Lithuania. The following stages of the *Latinitas* development in the quadruple cultural system of the Grand Duchy of Lithuania could be discerned: the cultural dominance of the Latin writings in the 13th–15th centuries; the Latin writings as indicators of interaction between several cultures (from the beginning to the middle of the 16th century); the Latin writings as reclaimed space for creative expression (the second half of the 16th century); the spread of the Latin writings Eastwards from Vilnius (from the end of the 16th to the 18th century).